

Tárcanovellák és elosztóhálózataik a századfordulón¹

Cholnoky László publikálási praxisa, 4.

1.

A 19–20. század fordulóját, akár szűkebb, akár tágabb kereteket szabunk számára, a magyar folyóirat-kultúra legsikeresebb periódusaként tartjuk számon. Az előző érától az időszaki kiadványok számának (és ezek példányszámainak) ugrásszerű megemelkedése és az itt bemutatott szövegelosztó-hálózatok kiépülése, a későbbi érától pedig a hírlap általi információáramlásra nézve komoly konkurenciaként jelentkező új hírközlő-szórakoztató médiumok okán lehet elválasztani ezt a korszakot, amelyben az írói önérvényesülés egyik fontos közegét a folyóiratok, és ezen belül is a tárcarovatok jelentették. A nagy példányszámú napilapok vagy hetilapok címlapján olvasható tárca szinte letámadta olvasóját, a vidéki (főleg járási szintű) időszaki kiadványokban pedig jószerivel csak ez a programsáv töltötte be a szórakoztató funkciót. Jószerivel, hiszen több lapban a záró reklámblokk előtt található *Csarnok* vagy *Regény-csarnok* névre keresztelt rovatokban is lehetett szépirodalmi szöveget olvasni, nem beszélve a többoldalas, szinte kizárólag szépirodalmat kínáló ünnepi különkiadásokról (húsvét, pünkösd, karácsony, ritkábban újév, illetve az államalapítás ünnepének alkalmából).

Míg a fővárosi lapok kedvükre válogathattak a tárcarovatba betördelhető, kifejezetten szépirodalmi írások között, addig a vidéki szerkesztőségeknek egy csekélyebb szövegválasztékból kellett „kigazdálkodniuk” az adott lapszámot. A kis lapterjedelemből adódóan ráadásul itt a tárcába kellett besűríteni az ismeretterjesztő szövegeket, a lokális eseményekről szóló híradásokat, de sok esetben a különleges fontossággal bíró aktuálpolitikai történésekre reagáló publicisztikai írásokat is – ez a műfaji szinkronicitás a budapesti lapoktól sem volt teljesen idegen, csak ott a szórakoztatásért

¹ A sorozat első két része az *Irodalomtörténetben* (2016/2.), illetve a *Kalligramban* (2016/7–8.) jelent meg, a harmadik rész az *Alföldben* vár megjelenésre.

egyszerre több rovat is felelt. A vidéki lapok főszerkesztői több esetben saját maguknak vagy családtagjaiknak tartották fenn a tárcarovatot, így itt sokkal látványosabban, közvetlenebbül került felszínre a publikálási lehetőségek kapcsolati tőkéhez fűződő meghatározottsága. A fővárosi lapok az olvasóközönség igényeihez igazodva nem engedhették meg maguknak, hogy elhagyják a tárcát, miközben a vidéki lapok esetében ez nem volt kötelező elvárás, itt az újság tájékoztató-információközlő funkciója bírt elsődleges érvénnyel (rendkívüli eseményről tudósító hír vagy vezércikk esetén a tárcaszöveg például elmaradt, vagy – hagyományosan, hasábokba tördelve – a lapszám végére került). Jól látszik mindez a vidéki sajtó első világháború alatti metamorfózisain: az olvasók és a szerkesztők tömeges bevonulása (esetleg halála), illetve a pénzhiány miatt több lap megszűnt, az életben maradt lapok lerövidültek, a híradások pedig a háború eseményeire koncentráálódtak. Ahol egyáltalán megmaradt a tárca, ott is jobbára átadta helyét a frontról küldött tudósításoknak, tábori leveleknek, a szolgálatot teljesítő ex-szerkesztő vagy ex-újságíró tudósításainak.

A szépirodalom másodlagossága – legalábbis a számtalan kisebb vidéki időszaki kiadvány szintjén – a századforduló fővárosi elosztóhálózatai által preferált hierarchia szempontjából elsősorban abban érhető tetten, hogy a tárcaszövegek csak protézisei, csatolt mellékletei voltak a vidékre továbbított reklámoknak és hirdetéseknek. Amikor egy vidéki szerkesztőség előfizetett egy ún. elosztóra, akkor annak reklámjaira fizetett elő, és szabadon dönthetett arról, lehozza-e a friss és ropogós novellát vagy publicisztikát, azaz él-e a tárca kitöltésének felkínált lehetőségeivel.

Leopold Gyula 1896-ban alapította meg az *Általános Tudósítót*, amely tulajdonképpen úgy működött, mint az ehhez hasonlóan úgynevezett könyvnyomatos lapként induló Magyar Távirati Iroda. A könnyen nyomtatható és sokszorosítható hetilapra vidéki szerkesztőségek fizethettek elő, de településenként csak egy szerkesztőség járathatta. A működés zálogát a budapesti hirdetőbiztosítók biztositották, hiszen nekik érdekükben állt, hogy termékeiket az ország minden területén megismerjék. A hirdető leszerződött Leopolddal, aki előfizetésért cserébe vidékre továbbította a hirdetést, a híreket, illetve szépirodalmi szövegeket, és fizetett is ezek átvételéért a szerkesztőségeknek. Az igencsak jól működő, szó szerint kifizetődő vállalkozáson felbuzdulva Leopold 1902-ben egy újabb könyvnyomatos elosztót indított el, a *Munkatársat*.² Az *Általános Tudósító* tízéves jubileumára 1907-ben

² Leopold Gyula elosztóival – tudomásom szerint – Lakatos Éván és Buzinkay Gézán kívül nem foglalkoztak részletesen. Az itt leírtak az ő kutatásaikra támaszkodnak. A bibliográfiában ezen tételek mellett megadom azoknak a fontosabb, a tanulmányosorozat eddig megjelent részeiben nem hivatkozott munkáknak az adatait is, amelyekre kutatásom alatt bizalommal támaszkodhattam.

díszes kötet jelent meg, amely – a kiadványban olvasható köszönetnyilvánítások, kimutatások és reklámok alapján – méltón reprezentálja az elosztóhálózat országos lefedettségét.

Cholnoky László életműve remek keresztmetszete a századfordulótól a két világháború közötti időszakig terjedő média- és sajtótörténetnek. Noha Cholnokynak nem volt közvetlen kapcsolata az élete utolsó szakaszára „kiteljesedő” új médiumokkal, a rádióval vagy a mozifilmmel, a közvetlen kapcsolat tetten érhető az új mediális konstrukciók által a folyóirat-kultúrára gyakorolt hatáson. Ugyanis az első világháború utáni folyamatok, mint például a bulvárosodás (az újságírás terén) és a ponyvásodás (a tömegirodalom terén) majdhogynem közvetlenül levezethetők a szenzációéhségre apelláló mozi egyre nagyobb tömegeket meghódító hatásából. Az országcsonkítást követően pedig a korábban jól működő sajtóhálózatot is újra kellett huzalozni. Ezek a tényezők olyan, az eddigiektől eltérő utakat és lehetőségeket kínáltak fel az irodalom termeléséből, eladásából és terjesztéséből élő szerzőnek, amelyeket Cholnoky nem aknázott ki látványosan. Szerzőnk az írásból és az újságírásból próbált megélni (mint Krúdy és Kosztolányi), elutasította az új médiakonfigurációkkal való együttműködést (Karinthytól és Móricztól eltérően), de írás helyett is leginkább az átírás és az újraírás etikailag aggályos mintázatait fokozta a szélsőségekig.

Hogyan jutottak el a szövegek a tárcába? Egyrészt közölhette személyesen a szerző, másrészt eljuthatott ide közvetetten legális (tömeges elosztás vagy egyes lapok közötti megegyezés útján), harmadrészt pedig illegális úton. Cholnoky összes folyóirat szöveg megjelenésének száma a pályakezdés időszakában kétszer ugrott meg nagyon: 1906-ban, amikor szövegeit nagyobb fővárosi lapok fogadják be, illetve 1907-ben, amikor az *Általános Tudósító*ban kezd publikálni. A fővárosi publikációk és a vidéki publikációk aránya is 1907-ben fordul meg először (utóbbi javára) a központi elosztónak köszönhetően. Az összes megjelenés és a kutatás jelenlegi stádiumában eredetinek vehető szövegek arányát tekintve kijelenthető, hogy 1907-től 1913-ig Cholnoky legalább három és félszeres hatékonysággal dolgozott. Egyébként az *Általános Tudósító* hálózatába való 1907-es beugrás (hiszen a lehetőség ekkor már egy évtizede fennállt), azzal magyarázható, hogy eddigre megszűnt a *Magyar Géniusz*, a *Hazánk*, az *Ország*, illetve a *Magyar Szemle*, amelyekben Cholnoky eddig publikált szövegeinek mintegy negyede jelent meg, és amelyek vidéki lapok számára is átadtak szövegeket.

A csak a tárcában lévő permanens (de jobbra az elosztásból következően permanens) jelenlét ugyanakkor az olvasottság mellett nem jelenthetett ismertséget vagy elismertséget. Cholnoky az első világháborúig tu-

lajdonképpen csak két, irodalmi lapban megjelenő publikációt mutatható fel, a kétséges eredetű *A jéglelkű szent* és *Vaskarika* című szövegeket, amelyek a *Nyugat*-ban jelentek meg 1908-ban, első kötetét csak 1918-ban publikálta. Bár számtalan szöveget írt a *Mozgai Pali, a gyermekhős* című, 1906–1907 fordulóján megjelent kötetbe, ez bátyja, Cholnoky Viktor nevében jelent meg, és így hagyományozódott tovább. Összehasonlításképp, a hat évvel fiatalabb Kosztolányi 1907-ben már verseskötettel, 1908-ban pedig novelláskötettel debütált, a Cholnokyval körülbelül egyidős Krúdy pedig már 1897-ben megjelentette első kötetét. Sokatmondó, hogy bár Krúdy és Kosztolányi is részesei voltak az elosztóhálózatnak, jóval kevesebb *tömegesen elosztott* szövegük fordult meg a vidéki lapok tárcarovatában. Még az olyan B kategóriás, mára elfeledett szerzők, mint az 1877-es születésű Pakots József is 1900-ban, a nála négy évvel idősebb Lux Terka pedig 1903-ban jelentkezett először kötettel (ők Cholnokyhoz hasonlóan erőteljesen támaszkodtak az elosztókra).

Egy 1910 karácsonyán a *Független Magyarországnak* feltett körkérdés nyomán Cholnoky László azt válaszolta, hogy „vétkesen keveset” dolgozik, és noha egy „fantasztikus dráma” megírásának ötlete lelkesíti, ennek elkészítéséig „szundikál” és „álmodozik”. Utólag feltételezhető, hogy Cholnoky László stratégiái nem voltak teljesen elhibázottak, de elvettette a kötettel debütálás feladatát – megnyugtatta őt a szövegeit felvevő közegek nagy száma, valamint a vélhetően előnyös szerződések garantálta időleges biztonság. Még hosszú évekig a rövid terjedelmű, igaz, könnyen alakítható és formálható tárcanovellát részesítette előnyben. 1907-ben az *Éjszaka* című novellája mai ismereteink szerint – az elosztásnak köszönhetően – 38 helyen jelent meg (két helyen más címmel), ezzel pedig kezdetét vette a mutatványszövegek időszaka, amely, ha hírnevet nem is, legalább széles körű olvasottságot biztosított. 1907 és 1912 között összes publikációjának nagy része az elosztott és újra elosztott szövegeket jelentette, miközben egyre több (újjonnan alakult, vagy az elosztók általi könnyű információszerzés lehetőségéről csak később értesülő) lap lépett be a hálózatba. Cholnoky egyébként 1914-ben egyetlen új szöveget sem produkált, utolsó – feltehetően illegálisan utánközölt – mutatványszövege pedig 1917-ben látott napvilágot.

Az *Általános Tudósító*-ból két példány lelhető fel az Országos Széchényi Könyvtárban, ezek egyikében olvasható Cholnoky *Írisz-virág* című szövege, amely kiindulási alapot nyújtott ahhoz az itt részletesen nem bemutatható vizsgálathoz, amely nyomán megállapíthattam, hogy az *Általános Tudósító* nagyobb, a *Munkatárs* kisebb hatósugarban tudott teríteni. A kutatás jelen stádiumában úgy tűnik, 13 vármegyére maradt ki teljesen a

Cholnoky-szövegek elosztásából, egy vármegyében pedig csak 1912 utáni illegális utánközlésről van tudomásom. A mutatványszövegek hatéves „vándorlása” alatt (1907–1912) Bács-Bodrog vármegyéből mutatható ki a legtöbb elosztott szöveg (49), mindez hat település (egyaránt járásközpont) hét időszaki kiadványában (amelyek között érdekes módon nem szerepel szabadkai lap – Szabadka az 1910-es népszámlálás szerint az ország harmadik legnépesebb települése volt). Az elosztóhálózat előnyeit olyan vállalkozók, lapkiadók is kihasználták, akik lokális szinten egyszerre több lapot üzemeltettek, és miközben betartották az elosztók előfizetéséhez kapcsolódó fő korlátozásokat, tulajdonképpen saját hálózatokat hoztak létre.

2.

A *Veszprémi Napló* 1904-ban indult, Cholnoky-szöveg viszont csak 1908-ban jelent meg benne először. Huss Gyula vállalkozásának érdekessége, hogy szerzőnk itt megjelent mutatványszövegei nem illeszthetők az általános sémába, hiszen ezek jelentős része óriási csúszással jelent meg a lapban. Hasonló késések jellemezték a celledömölki *Kemenesvidékét*, illetve a devecseri *Somlyóvidéki Hírlapot* is, amelyeket a *Veszprémi Napló*hoz hasonlóan a Huss Gyuláné nevére bejegyzett, 1888-ban alapított devecseri Vörösmarty Könyvnyomdában nyomtattak. Azaz Hussék vállalkozása gondoskodott a Devecser–Veszprém–Celledömölk háromszög információ- és szövegellátásáról, miközben az összehangolt tárcaközlések számos kérdést vetnek fel.

A szöveg címe	Kemenesvidék	Somlyóvidéki Hírlap	Veszprémi Napló	késés
<i>Éjszaka</i>	1907. máj. 12–19.	1907. máj. 12–19.		1 hónap
<i>Tragédia a padláson</i>	1908. febr. 16.	1908. febr. 6.		1 hónap
Vergődi			1908. aug. 16.	1 hónap
<i>Kísértet</i>	1909. szept. 5.	1909. szept. 5.		1 hónap
Írisz-virág			1909. nov. 21.	2,5 év
Sarah	1909. dec. 5–12.	1909. dec. 5–12.		2 év
A Fata-leányok		1910. febr. 20.	1910. febr. 20.	2 hét
Lenkáké			1910. júl. 10.	4 hónap
<i>Rózsailat</i>	1910. aug. 14.	1910. aug. 14.		1 hónap
Rézi néni hallószervei			1910. okt. 2.	2 év
Gyötrelmek	1912. nov. 10.	1912. nov. 10.	1912. nov. 10.	4 év

A táblázatban az említett három lapban 1907 és 1912 között megjelent mutatószövegek megjelenési adatai láthatóak. Az első oszlopban azokat a novellákat jelöltem, amelyek az eredeti megjelenéshez képest jelentősnek mondható késés miatt annak gyanúját is felvetik, hogy illegális közlésekről van szó. Nem tudjuk, hogy az elosztókkal kötött szerződésben szerepeltek-e az adott szövegek újraközvetítési feltételei (felhasználhatóságuknak, még legális utánközölhetőségüknek lejáratí ideje), de az összes mutatószöveg összes publikációs adatát összehasonlítva – ilyen szövegmennyiségben – egyedülálló jelenséggel állunk szemben. Az jól látható, hogy Huss összehangoltan élesítette Cholnoky szövegeit, de arra is törekedett, hogy a három időszaki kiadvány szépirodalmi tartalma ne legyen *teljes* szinkronban. Elméletileg elképzelhető, hogy a „mozaikos” publikálási stratégiával Huss a leleplezést akarta elkerülni (pl. három helyett csak egy lap számára fizetett elő az elosztóra), ahogyan az is, hogy minden egyes szöveg illegálisan lett átvéve az elosztótól. Ahelyett, hogy további spekulációkba bonyolódna, két apróságra hívnám fel a figyelmet, amelyek segítségével Huss „hálózatos tudatossága”, így a központi hálózatból táplálkozó, de ettől részben függetlenedő részrendszerek megléte mellett érvelnek.

Az egyik érdekesség az elosztó veszprémi kapcsolataihoz fűződik. Az első veszprémi mutatószöveg nem a *Veszprémi Napló*-ban, hanem (egyetlen ilyenként) a *Veszprémvármegyében* jelent meg, amely azt jelenti, hogy 1908. január 26-a (az *Éjszaka* itteni megjelenése), illetve augusztus 16-a (a *Vergődő* megjelenése, lásd a táblázatot) között Huss megszerezte, illetve átvette a kizárólagos jogokat. A másik érdekesség, hogy a *Veszprémi Napló*-ban *Jelképes tüztámadás* címen is megjelent egy Cholnoky-szöveg, amelyet három és fél év múlva egyedülálló ismétlés követett! A szöveg vándorlása a Cholnoky-féle publikálási stratégia másik jellemző mintázatát demonstrálja.

Az 1908. március 25-én a *Független Magyarországnak* megjelent *Fata bácsit* Cholnoky tíz napon belül más címen és átalakított szöveggel egy másik lapban is publikálta. A *Jelképes tüztámadás*-nak csak a *Veszprémi Napló*-ban van vidéki nyoma, és miközben van egy-két szórványos példa a szöveget közléstevő lap, a *Budapest*, valamint vidéki lapok együttműködésére, a megismételt közzététel szintén egyedülálló. 1911. június 4-én *Veszprémi történet* alcímen jelent meg újra a szöveg Huss „központi” lapjának hasábjain, de a korábbi szövegváltozat tulajdonképpen érintetlen maradt. (A történetet Cholnoky időközben egyébként egy harmadik változatban is elcsütötte, sőt, negyedik variánsát a két világháború között is publikálta három helyen.)

3.

A tárca további századfordulós sajátossága archívum-jellegéből adódik. Cholnoky László és Kosztolányi esetében figyelhető meg (vagy legalábbis hagyatékek ismeretében náluk jól dokumentálható) az a szöveggondozói eljárás, amely tulajdonképpen a tárca segítségével történő szövegszerkesztést demonstrálja. A tárcákban megjelent szövegeket a szerzők rendszeresen arra használták, hogy szerzői kéziratokat gyártsanak belőlük. Ugyanis az eleve hasábokra osztott tárcát kivágva és összevágva könnyedén hosszabb hasábokká lehetett formálni, majd egy üres lapra ráragasztva rengeteg hely maradt mellettük a korrekciók elkészítéséhez is. Ez a – nyugodtan nevezhetjük így – *vágólapozó* tendencia nem volt egyedülálló a korban, viszont Cholnoky László nemcsak a szöveggondozás és az előkészítés, hanem a hosszabb szövegkompozíciók létrehozásában érdekelt írásaktus kontextusában is ezt a munkamódszert követte. Regényeibe kendőzetlenül beillesztette korábban már többször megjelentetett tárcáit, amelyek bizonyos esetekben a cselekménytől elkülönülő anekdotákká, vagy a primer narratíva részeivé váltak.

A tárca tehát az időszaki kiadványok szerkesztőinek oldalán kitöltendő hely, míg a szerzők oldaláról remek érvényesülési lehetőség volt, nem is beszélve az újrafelhasználás lehetőségeiről. Cholnoky szélsőséges esete azonban azt mutatja, hogy a tárcában való rendszeres publikálás önmagában nem volt elegendő még a folyóiratok Kánaánját mutató századforduló idején sem. Lehetséges, hogy a nagy példányszámban megjelenő fővárosi napilapok jól fizettek a tárcákért, ahogyan az elosztókkal kötött szerződés is előnyös lehetett a szerző számára, de a kanonizációs stratégiák számára ekkoriban is a könyvirodalmi jelenlét, illetve az ezzel járó közvetlen recepció jelentette a belépőt.

A tárca, hordozó médiumából fakadóan, a pillanatnak és az egyszerűségnek szól. Az információk köre ágyazva (igaz, ettől lényegében el-, vagy leválasztva) maga is információvá alakul, szemben a könyvvel, amely jóval egyszerűbben archiválható, és a benne rejlő tartalom is könnyebben visszakereshető. Schöpflin Aladárnak a *Bertalan éjszakájáról* írott recenziójának mondatai látványosan tanúskodnak a feledés tapasztalatairól: „Régebben gyakrabban láttam írói kísérleteit, erősen egyéni ízű, talentumos, de nem mindig egészen meggyőző novellákat, különös észjárású cikkeket, leginkább kevésbé olvasott lapokban, majd a *Nyugat* kezdő korában ebbe a folyóiratba is írt néhány figyelemre méltó novellát. Akkoriban gyakran megtisztelt bizalmával és megmutatta még kéziratban írói kísérleteit. Az-

tán éveken át nem találtam sehol nyomtatott dolgát, pedig figyeltem és kerestem, ritkán is találkoztam vele s kezdtem azt hinni, elszakadt az irodalomtól. Sajnáltam, mert tehetség embernek tartottam...” (SCHÖPFLIN 1918; 695–696). Cholnoky Lászlónak mai ismereteink szerint 479 szövege jelent meg az említett novellák, illetve a kötet címadó darabja, a *Bertalan éjszakája* 1916. szeptember 16-ai *Nyugat*-beli közlése között. Noha az eredeti szövegek száma ennél jóval kevesebb, és több szöveg névtelenül látott napvilágot az ország fővárostól távol eső sarkaiban, a *Nyugat* „szuperolvasójának” akaratlan vaksága igencsak sokatmondó mind a beláthatatlan szövegtermést, mind az egyoldalúnak tűnő centralizáltságot, mind az elosztás hátulütőit illetően.

Irodalom

- BENGI László (2016): *Az irodalom színterei*. Irodalom és sajtó összefüggésrendszere a 20. század első évtizedeiben. Ráció, Budapest
- BEZECZKY Gábor (2015): *Az időszaki sajtó mint a szépirodalom közege a magyar századfordulón = Médiák és váltások*. Szerk. Neumer Katalin, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet–Gondolat, Budapest
- BUZINKAY Géza–KÓKAY György (2005): *A magyar sajtó története I*. Ráció, Budapest
- HANSÁGI Ágnes (2014): *Tárca – regény – nyilvánosság*. Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei. Ráció, Budapest
- LAKATOS Éva (2004): *Sajtószolgák: a könyvnyomatosok = Sikersajtó a századfordulón*. Balassi, Budapest
- SCHÖPFLIN Aladár (1918/8.): Cholnoky László novellái. Bertalan éjszakája. *Nyugat*, 695–698.